

Heteronormativiteit en de preventie van seksueel geweld

Ine Vanwesenbeeck

Samenvatting

Op het NVVS-voorjaarscongres 'Als seks schaadt' op 26 maart 2021 werd de keynote gehouden door de auteur van dit stuk. Het leek de betrokkenen aardig om die lezing ook als TvS artikel te publiceren. Onderstaand is een lichte bewerking van hetgeen destijds is uitgesproken. Enkele stukken die toen sneuvelen vanwege de tijd, zijn hier opgenomen. Op andere plekken heeft de discussie achteraf geïnspireerd tot een korte aanvulling. Literatuurverwijzingen zijn toegevoegd. Centraal in het betoog staat dat seksueel geweld complex, meervoudig verankerd sociaal gedrag is dat eveneens meervoudig en op meerdere terreinen bestreden dient te worden.

Seksueel geweld voltrekt zich binnen een veelvormig stelsel van heteronormativiteit en seksisme. Dat maakt het uitermate complex en lastig te bestrijden. Het is geweld maar toch ook norm. Het is strafbaar maar wordt ook verontschuldigd. In vele opzichten vormt seksueel geweld een continuüm. Een continuüm niet alleen omdat de aard en ernst ervan sterk variëren en het zeer uiteenlopende consequenties heeft, of omdat slachtoffers een relatief grote kans hebben gerevictimizeerd te worden, of om zelf pleger te worden. Het vormt ook een continuüm omdat seksueel geweld vaker voorkomt in contexten waar sprake is van grote sociale ongelijkheid, of die sowieso gewelddadig zijn. En bovenal is er sprake van een continuüm omdat seksueel geweld van (veelal) mannen tegen (veelal) vrouwen in het verlengde ligt van het standaard heteroseksuele script waarin een onbeheersbare mannelijke drift en vrouwelijke verleidelijkheid figureren, waar mannelijk initiatief en activiteit tegenover vrouwelijke terughoudendheid en begrenzen instemmen staan. De grens tussen het traditionele heteroseksuele script en seksuele grensoverschrijding is vaak superdun. Het grijze gebied is groot. Daarom hoor je vaak in getuigenissen: 'er is niks gebeurd, maar...'

De glijdende schaal stelt de bestrijding van seksueel geweld voor grote problemen. Wetgeving en vervolging krijgen onvoldoende grip, persoonlijk verweer en herstel zijn ingewikkeld en, uiteraard, alle vormen van preventie zijn gecompliceerd. Ik ben bang dat een belangrijk deel van mijn lezing er over zal gaan hoe gecompliceerd de bestrijding van seksueel geweld wel niet is (maar ik hoop toch ook een positieve noot te sonderen).

Welke verklaringen snijden hout?

Om goed over preventie na te kunnen denken, moeten we begrijpen wat de achtergronden van seksueel geweld zijn. Dus laat me om te beginnen nog even de uiteenlopende verklaringen op een rij zetten.

Evolutionair geworteld?

Seksueel geweld is ruimschoots besproken binnen de evolutionaire psychologie. Gepostuleerd wordt dat het afdwingen van seks een geëvolueerde strategie is om toegang te krijgen tot seksuele partners als dat op vrijwillige basis niet lukt. Mocht dit waar zijn dan zou dat duidelijk lastig zijn voor de preventie maar, zoals bij zoveel in het evolutionaire perspectief, is daar geen enkele evidentie voor (zie bijvoorbeeld het uitstekende overzichtsartikel in één van de laatste nummers van TvS: Eshuis, 2020).

Mij heeft altijd al verbaasd (zie bijvoorbeeld Vanwesenbeeck, 1999) dat patriarchale, sekse-ongelijke verhoudingen als vanzelfsprekend worden aangenomen in de evolutionaire psychologie: de mannen hebben de seksuele drift en, bij voorkeur, de middelen in de aanbidding; vrouwen hebben in hun jacht op die ontbeerde middelen baat bij de juiste, met vruchtbaarheid geassocieerde, *waist-hip-ratio* en een hoge mate van seksuele selectiviteit. Dit is problematisch aangezien de theorie vooral steunt op processen ten tijde van jager-verzamelaar culturen, terwijl historici de bepalende opkomst van patriarchaal, mannelijk maatschappelijk overwicht toch echt pas later plaatsen, in de periode dat landbouw de belangrijkste economie werd en het menselijk bestaan verschoof van rondtrekkend naar agrarisch en gevestigd. Toen zouden mannen hun fysieke voordeel bij het hanteren van de nieuwe technische mogelijkheden (in het bijzonder de ploeg) steeds verder hebben kunnen verbreden naar dominantie op nieuwe maatschappelijke terreinen zoals handel, industrie en openbaar bestuur. De uitsluiting van vrouwen versterkte hun (economische) afhankelijkheid van

Em. Prof. Ine Vanwesenbeeck was decennialang verbonden aan Rutgers en bekleedde de Bijzondere Leerstoel Seksuele ontwikkeling, diversiteit en gezondheid aan de Universiteit Utrecht.

mannen en het belang van een goed huwelijk, seksuele aantrekkelijkheid en maagdelijkheid (zie bijvoorbeeld Lee, 2011). Toenemende sociale stratificatie, urbanisatie en industrialisatie legden vervolgens steeds meer nadruk op de dienstbaarheid van vrouwen aan het kerngezin en verzwakten de positie van vrouwen verder. Het kolonialisme versterkte genderongelijkheid eens te meer in voordien relatief egalitaire samenlevingen.

Het raadsel rond de historisering en contextualisering van evolutionaire processen heb ik nog door geen evolutionair psycholoog besproken, laat staan opgelost, gezien. Maar het is voor mij genoeg reden om de hypothese van seksueel geweld als evolutionair geworteld hier terzijde te schuiven als problematisch en onbewezen.

Persoonlijkheid van de dader?

Ook Eshuis (2020) benadrukt dat er veel overtuigender evidentie is dat daders van seksueel geweld vaak een geschiedenis van andere vergrijpen hebben en dat er niet zozeer sprake is van specifiek seksueel geweld, maar eerder in het algemeen van psychopathie en antisociaal gedrag waar het seksuele geweld onderdeel van uit maakt.

Daarmee komen we bij een tweede vaak gehanteerde verklaring, de pathologische persoonlijkheid van de dader. Onderzoek laat hier sterk tegenstrijdige bevindingen zien. Bij veroordeelde plegers wordt wel een algeheel vijandige mannelijkheid gevonden, antisociale tendensen en een onpersoonlijke, zelfzuchtige seksuele attitude. Ook wordt wel een gebrek aan empathie gezien, en een gebrekkige emotieregulatie. Dat zou allemaal het gevolg kunnen zijn van een onveilige, instabiele opvoedingsomgeving, alsook delinquentie en sociaal isolement in de adolescentie. De antisociale inslag die wel gezien wordt bij veroordeelde daders zou dus een gevolg kunnen zijn van specifieke levensomstandigheden. Dat is precies wat Malamuth postuleert in zijn beroemde *Confluence model of sexual aggression*. Het feit dat de antisociale inslag zich vertaalt naar seksueel geweld valt vervolgens niet los te zien van het heteronormatieve ideologische kader. Maar niet iedereen is daar dus even 'gevoelig' voor. Iemand's persoonlijke geschiedenis speelt een belangrijke rol, zeker bij extreme vormen van seksuele agressie.

Situationele factoren?

Het adagium 'porno is de theorie, verkrachting de praktijk' heeft velen tot de verbeelding gesproken. Maar ook pornogebruik laat niet over de hele breedte effecten zien. Onderzoek laat eigenlijk vooral effecten zien bij hoog-gebruikers die bovendien hoog scoren op risicofactoren zoals een agressieve oriëntatie en een vrouwvijandige masculiniteit. Bovendien is natuurlijk de ene porno de andere niet (zie ook Vanwesenbeeck, 2016). Dat geldt ook voor sociale media (zie ook Vanwesenbeeck, 2018), een complex terrein waar ik nu niet verder op in kan gaan, maar waar zeker geen rechtlij-

nige verbanden zijn en waar het laatste woord nog niet over is gezegd.

Onomstotelijk is daarnaast wel dat alcohol en drugs een belangrijke factor zijn en dat geweld, in samenhang daarmee, relatief veel voorkomt in het uitgaansleven. Er kan sprake zijn van verminderde zelfcontrole en ook kan alcohol leiden tot communicatiefouten. Bij gebrekkige sociale vaardigheden kunnen subtiele signalen slecht worden opgepikt. Seksuele grensoverschrijding komt om deze redenen ook relatief veel voor op jonge leeftijd. Onder jongens speelt ook vaak groepsdruk een rol.

De culturele context?

Bij alles is ook de ideologische, normatieve context van belang, dat wordt keer op keer bevestigd. Er wordt meer geweld gepleegd door mannen die verkrachtingsmythen sterker onderschrijven, bijvoorbeeld de idee dat mannen recht hebben op seks, de overtuiging dat een meisje ja bedoelt als ze nee zegt, of de gedachte dat druk uitoefenen bij de mannelijke rol hoort. Tot op zekere hoogte zien we dergelijke opvattingen overal en bij iedereen. Met name Amerikaanse auteurs betogen daarom wel dat we in een 'rape culture' leven. We hebben daar in Nederland geen equivalent voor. Niettemin betoog ik hier ook dat deze stereotype voorstellingen wijdverbreid zijn en op alle niveaus van maatschappelijke realiteit een rol spelen. Er zijn in de wetenschap vele termen gebruikt om dit wijdverbreide dominante stelsel aan te duiden. Tegenwoordig wordt vaak gesproken over heteronormativiteit.

Heteronormativiteit is de constante factor

Mijn punt is hier, dat deze heteronormativiteit in feite de constante factor is in alle behandelde verklaringen. Er kan tot op zekere hoogte sprake zijn van persoonlijkheidskenmerken, ervaringen en situationele omstandigheden die het risico op agressiviteit verhogen, maar als we niet onder de vigerende seks/gender normativiteit zouden leven, zou agressie wellicht andere vormen aannemen, minder specifiek seksueel zijn, of andere daders en slachtoffers kennen. Voor het seksuele geweld van voornamelijk mannen tegen voornamelijk vrouwen waar we het hier over hebben, is de heteronormatieve context onmiskenbaar richtinggevend. Heteronormativiteit is de ideologie die sekstereotypen, seksisme en, uiteindelijk, seksueel geweld schraagt en rechtvaardigt. De kern van heteronormativiteit en de daaraan gekoppelde seksuele dubbele moraal ligt in een opvatting van vrouwelijke en mannelijke seksualiteit als fundamenteel verschillend ('hetero') en complementair (zie ook Vanwesenbeeck, 2020a).

Subject versus object

Belangrijke elementen in heteronormativiteit zijn de idee van een natuurlijke, mannelijke seksuele drift (het zogenaamde *male sexual drive discourse*) en de onevenredig zware seksualisering van vrouwen. Mannelijke

seksualiteit wordt bij uitstek gezien als gedreven door een actief verlangen waarvan vrouwen het (relatief passieve) object vormen. Daarmee zit seksueel geweld als het ware ingebakken in het standaard script. Want mannen falen als ze geen seks willen en vrouwen falen als ze niet gewild worden. Dit werkt door in alle heteroseksuele interacties en strekt zowel mannen als vrouwen tot nadeel. Seks is voor mannen geassocieerd met activiteit, *being on top of things*, macht uitoefenen. Mannen leren niet het genoegen van aantrekkelijkheid, dienstbaarheid, gewild worden. Vrouwen leren daarentegen niet hun eigen verlangen en geiligheid te kennen en te ontwikkelen. Heteronormativiteit brengt vrouwen in een uitermate lastig parket: de plicht om verleidelijk te zijn maar seks toch af te houden, op sanctie van veroordeling als slet. Het nodigt mannen uit tot overhalen en 'machtig' zijn, en tot frustratie en woede als dat niet lukt. Maar de natuurlijke mannelijke drift is een mythe. We weten inmiddels dat 'zin in seks niet uit de lucht komt vallen' (van Lunsen en Laan, 2017: 169), maar dat er altijd een seksuele prikkel voor nodig is. In het geval van de mannelijke drift is een uitgebreide beschikbaarheid van porno, prostitutie en potentieverhogende middelen nodig om hem in stand te houden. De vrouwelijke seksualiteit ontbeert dergelijke steun veelal.

Daarentegen strekt de onevenredige objectivering en seksualisering van vrouwen hen juist sterk tot nadeel, in hun eigenwaarde, hun seksuele beleving en gezondheid, en hun maatschappelijk presteren. Seksualisering is niet principieel iets slechts, sterker: het is onderdeel van een positieve seksualiteit. Maar seksualisering is wél schadelijk omdat het zo eenzijdig op vrouwen is gericht en de lat in het schoonheidsideaal zo hoog legt dat vrijwel niemand eraan kan voldoen. Ook is seksualisering kwalijk als het de totale persoon betreft, diens subjectiviteit ontkent, disrespectvol is, ongewenst is of direct aanleiding geeft tot agressief gedrag. Hetgeen het dus kan doen maar niet noodzakelijk doet.

Entitlement en agency

Laat me nog even raken aan twee andere cruciale concepten in heteronormativiteit die in de internationale literatuur besproken worden, namelijk *entitlement* en *agency*. Het denken, voelen en handelen rond die mechanismen spelen continu en overall een rol van betekenis bij de instandhouding en dus de bestrijding van seksueel geweld. *Entitlement* verwijst naar de rechtvaardigheid van mannen binnen de vigerende verhoudingen, het gevoelde recht op bewondering, zorg, kennis en macht en, niet in laatste instantie, op seks. De idee van mannelijke rechtvaardigheid vormt in het bijzonder een verontschuldiging voor seksuele agressie door mannen. En het minimaliseert het kwaad dat vrouwen wordt aangedaan. Met als gevolg *victim blaming* en het vrijuit gaan van daders. Ik las pas een heel fijn boek over *entitlement* (Manne, 2020) waarin de au-

teur aan de hand van een serie geweldscases illustreert hoe de idee van mannelijke rechtvaardigheid werkt bij allerlei betrokkenen (van rechters tot advocaten tot journalisten en het grote publiek). Ze introduceerde twee mooie termen voor de mechanismen die hierbij werkzaam zijn: *himpathy* en *herasure*. De wijdverbreide idee dat mannen recht hebben op seks maakt dat de sympathie met de mannelijke dader is en het (leed van het) slachtoffer wordt 'uitgegumd'. Dat is hoe mannelijke rechtvaardigheid werkt.

Nederlandse equivalenten voor *sexual agency* zijn seksuele zelfbeschikking, doelbewust handelen of zelfs handelingsbekwaamheid. In de seksuele vorming wordt meer *agency* bij meisjes nagestreefd, niet in laatste instantie om de weerbaarheid tegen seksueel geweld op te schroeven. Heteronormativiteit maakt dat *sexual agency* in mannen als vanzelf verondersteld wordt maar in vrouwen niet gezien wordt en, voor zover het al gezien wordt, minder wordt gewaardeerd of zelfs onwenselijk wordt gevonden. Ik haal nog even in herinnering dat vrouwen als ze trouwen in Nederland nog in het jaar dat ik geboren werd (1956) bij wet handelingsonbekwaam werden! *Agency* wordt geconceptualiseerd als een typisch mannelijke vorm van gedrag en niet als de subtiele vorm van strategisch navigeren van omstandigheden, mogelijkheden en situaties die het ook is. Het wordt te weinig erkend dat *agency* niet zozeer een persoonlijkheidskenmerk is maar eerder het resultaat van normatieve en structurele mogelijkheden en restricties. Over hoe we *agency* moeten begrijpen wordt heftig gedebatteerd in de sociale wetenschap (zie Vanwesenbeeck e.a., in review). Een volgende keer kom ik graag verder ingaan op de haken en ogen aan *agency* en *empowerment* en de consequenties daarvan voor de seksuele vorming. Ik houd het hier bij het signaal dat termen als drift, seksualisering, *entitlement* en *agency* sterk gendered zijn en een cruciale rol vervullen in de wijze waarop seksualiteit in praktijk wordt gebracht, niet in het minst op het vóórkomen van seksueel geweld. Het zijn allemaal elementaire mechanismen in de wijze waarop we heteronormativiteit van dag tot dag vormgeven.

'Gender doen'

Onder de noemer 'gender doen' heb ik een dergelijk perspectief op gender en seks eerder in TvS beschreven (Vanwesenbeeck, 2011). In het kort komt het erop neer dat we naar gender kijken als iets wat we doen, niet wat we zijn, naar gender als een continu, dagelijks performatief proces waarin seksualiteit en gender in onderlinge samenhang worden ge(re)produceerd en, tegen de geldende wind in, soms ook worden ondermijnd. Dit proces speelt zich in het bijzonder af op het microniveau van dagelijkse menselijke interactie. Het is daar dat voorstellingen over seks en seksueel geweld, over seksueel subject versus object-zijn, over rechtvaardigheid en handelingsbekwaamheid, hun beslag krijgen. Dat gebeurt in alle sferen. De wetgever doet gen-

Tabel 1. (Inter)nationale ontwikkelingen in de strijd tegen seksueel geweld

Verenigde Staten (en Zweden)		Nederland	
1980s	groeïende evidentie	1982	Kijkduin conferentie
1990s	<i>negative consent</i> campagnes	1980s	onderzoeken ministerie SZW/DCE
1990s	pleidooi 'discourse of desire'	1991	verkrachting huwelijk in W.v.Sr.
Late 90s	<i>abstinence-only</i> education	1990 e.v.	nationale campagnes
2000s	<i>affirmative consent</i> campagnes	2011	rapport commissie Deetman
2014	White House Task Force	2012	rapport commissie Samson
2014 e.v.	<i>affirmative consent</i> richtlijn	2012-2018	Centra Seksueel Geweld
2017	#MeToo	2017	#MeToo
2018	<i>affirmative consent</i> wet Zweden	2021	Wet Seksuele Misdrijven (verwacht)

der, de politiemens doet gender, de voorlichter doet gender, de journalist doet gender, u en uw bedpartner doen gender, en ik en de mijne ook. Zo houden we gezamenlijk van dag tot dag de heteronormatieve ballen in de lucht. 'Gender doen' verwijst naar de wijze waarop de dubbele moraal van dag tot dag, routinematig en stelselmatig, in praktijk gebracht wordt.

Als variant op *doing gender* kunnen we hier ook *doing heteronormativity* in de strijd gooien, of eigenlijk in het kader van preventie beter *undoing!* Laten we eens kijken hoe ver we daar inmiddels mee zijn.

De strijd tegen seksueel geweld

Juist omdat seksueel geweld zo verweven is met ons hele denken en doen in seks, is de aanklacht tegen seksueel geweld eigenlijk relatief recent. Niet alleen het probleem blijkt hardnekkig maar het blijkt ook moeilijk om de handen op elkaar te krijgen voor de bestrijding ervan. Gestructureerd protest begon eigenlijk pas serieus in de jaren 70, 80 (zie tabel). Toen begon evidentie over de omvang en de ernst van seksueel geweld naar boven te komen. In Nederland begon het allemaal pas echt in 1982 met de Kijkduin-conferentie *Seksueel geweld tegen vrouwen en meisjes*. Het is bij ons pas 30 jaar geleden dat verkrachting binnen het huwelijk strafbaar werd! Dit was wellicht mede een gevolg van onderzoek dat van overheidswege werd geëntameerd, om te beginnen door het DCE van het ministerie van Sociale Zaken (SZW): Draijer keek naar seksueel misbruik van meisjes door verwanten; Römken naar geweld binnen heterorelaties en ik mocht zelf geweld en dwang in de prostitutie onderzoeken. In 2011 bracht de commissie Deetman rapport uit over seksueel geweld in de katholieke kerk en in 2012 de commissie Samson over seksueel geweld in de jeugdzorg. In het licht van al die verontrustende evidentie is het echt ongelooflijk hoe lang het geduurd heeft en hoe kort het geleden is dat de 18 Regionale Centra Seksueel geweld in volle omvang gerealiseerd zijn.

Negative versus affirmative consent

De eerste preventiecampagnes riepen vooral meisjes op tot wat in de internationale literatuur *negative*

consent wordt genoemd: '*no means no*', in Nederland 'als een meisje nee zegt..' en vele andere initiatieven. Meisjes en vrouwen worden met de oproep tot *negative consent* volledig aangesproken op hun traditionele vrouwelijke rol als poortwachter en begrenzer van mannelijke drift. Begrijpelijkerwijs is daar veel kritiek op gekomen. Baanbrekend was een artikel van Fine (1988) waarin voor het eerst wordt gepleit voor een vertoog van verlangen in plaats van nee-zeggen en weerstand bieden. En de discussie is sindsdien niet opgehouden (zie Vanwesenbeeck, 2020b).

De kritiek op de promotie van *negative consent* richt zich vooral op het feit dat de rol van meisjes wordt beperkt tot het aangeven van grenzen. Dat het verlangen en de lust van meisjes niet aan de orde is. Dat het voor meisjes uitsluitend over risico, gevaar en kwetsbaarheid gaat. Verder dat het werkt als een uitnodiging aan jongens om vooral te proberen een meisje over te halen, een uitnodiging voor grensoverschrijding in feite. In plaats van over weerbaarheid zouden we moeten spreken over seksueel plezier van meisjes, over hún rechtthebbendheid en zelfbeschikking.

Met name in de VS frustreert de conservatieve *Abstinence-Only* beweging eerst nog dat streven. Daar zijn ze aldaar nog steeds enorm druk mee, maar tegelijkertijd is een progressievere campagne op gang gekomen die pleit voor *affirmative consent: only yes means yes, the rest is rape*. Er valt veel te zeggen voor *affirmative consent* als voorwaarde voor seks. Het corrigeert de nadelen van negatieve consent. Het benadrukt dat de simpele afwezigheid van 'nee' geen vrijbrief is voor seksuele handelingen, van belang in verband met seks tijdens dronkenschap en het bevriezen van veel slachtoffers wanneer ze belaagd worden. In de VS heeft de *affirmative consent* campagne vleugels gekregen nadat de *White House Task Force to Protect Students From Sexual Assault* het in 2014 verplicht stelde op universiteitscampussen op basis van artikel *Title IX* van de Education Amendments. Dat artikel verbiedt gender discriminatie, inclusief *sexual harassment*. Het stelt *consensuality* als norm voor alle seksuele relaties op de campus. Het verplicht universiteiten een coördinator en klachtprocedures aan en in te stellen, professionals te trainen en

studenten voor te lichten. De opkomst van de #MeToo beweging, die oorspronkelijk vooral het misbruik van vrouwen in de professionele sfeer aanklaagde, is hier ongetwijfeld mede door gestimuleerd. Uiteraard een geweldige beweging, een volksopstand van vrouwen en sympathiserende mannen tegen seksueel geweld. Ongekend en hoopgevend.

Consent laws

Zweden is, geïnspireerd door #MeToo, als eerste land overgegaan tot een landelijke, wettelijke verplichting van *affirmative consent*. In de nieuwe wet is sprake van verkrachting als aangetoond kan worden dat het slachtoffer geen expliciet verbale instemming heeft gegeven of duidelijk heeft aangegeven dat ze seks wil.

Het *'only yes means yes'* klinkt als een ideale campagneleus. Maar toch zijn er ook kritische geluiden zowel in VS als Zweden (bijvoorbeeld Gunnarsson, 2018; Kipnis, 2017). Ten eerste wordt benadrukt dat instemming geen simpel moment is van even ja-vragen-en-zeggen, maar een complex sociaal proces. Instemming moet gegeven worden, herkend worden en vervolgens ook gerespecteerd worden. Instemming wordt bovendien vaak gecompliceerd door gevoelens van ambivalentie en twijfel en kan uitermate troebel zijn. Instemming is natuurlijk ook totaal niet hetzelfde is als daadwerkelijk seks-willen, je kunt instemmen terwijl je eigenlijk niet wilt, of andersom. Angst en conflictvermijding, overwegingen als voor-wat-hoort-wat en ongelijke machtsverhoudingen kunnen aan de orde zijn. Ook is vaak helemaal niet helder waarvoor precies instemming wordt gegeven, of onder welke voorwaarden. Alcohol en drugs kunnen de boel verder vertroebelen.

En uiteraard spelen vigerende verhoudingen en contexten bij dat al een grote rol. Instemmingsprocessen worden volledig bepaald door de heteronormatieve context waarbinnen ze plaatsvinden. Een treffend citaat van Judith Butler is *'power precedes consent'*. Consent wordt verwacht in een context van ongelijke machtsverhoudingen, allerlei aannames over heteroseks, een dubbele moraal, en de idee dat weerstand bij vrouwen symbolisch is, zogenaamde *token resistance*. In zijn algemeenheid staan gedegen instemmingsprocessen compleet haaks op traditionele scripts. Het instemmings-vereiste gaat impliciet uit van een gelijkwaardige verhouding tussen mannen en vrouwen, een situatie waarin beiden evenveel rechten hebben, even *entitled* zijn, even goed seksueel mogen zijn zonder gevoelens van schuld en schaamte, et cetera. Maar die situatie bestaat nu eenmaal (nog) niet. De gangbare verhoudingen liggen anders.

Een ander kritiekpunt is dat het pleidooi voor verplichte instemming gender stereotypen eerder bevestigt dan bestrijdt. In het debat omtrent instemming worden genderstereotypen opnieuw continu gerecycled. Het gaat steeds over mannen als agressief en vrouwen als kwetsbaar en zwak. Kwetsbaarheid van mannen c.q. grensoverschrijding door vrouwen krijgen

veel minder aandacht. De instemmings-eis richt zich sterk op daders, en dat is principieel een goede aanvulling op de aandacht voor vrouwelijke kwetsbaarheid en weerbaarheid. Leer niet meisjes om weerbaar te zijn maar leer jongens om geen grenzen te overschrijden is de achterliggende gedachte en die snijdt natuurlijk hout. Maar een eenzijdige focus op de rol van de dader bevestigt ook de macht van mannen. Kipnis (2017) beschrijft bijvoorbeeld hoe de focus op de dader er op de Amerikaanse campussen toe leidt dat elke aandacht voor de rol van meisjes in de grensoverschrijding nu alleen nog maar gezien wordt als *victim blaming* en *slut shaming*. Als je geen oog hebt voor de rol van vrouwen in grensoverschrijding, bevestig je in feite voorstellingen van vrouwelijke passiviteit, betoogt Kipnis. Een goed evenwicht tussen aandacht voor de vrouwen- en de mannenrol in seksuele grensoverschrijding is aangewezen. Ook ten aanzien van de #MeToo beweging is gewaarschuwd voor overgeneralisatie en genderstereotypering.

Verder worden zowel #MeToo als *consent laws* bekritiseerd omdat ze seksnegatief zouden zijn. De instemmings-eis zou alle seks verdacht maken: 'het is niet goed tenzij...'. In Zweden is ook naar voren gebracht dat seksuele verhoudingen met deze wet wel erg onder druk komen te staan. De principiële mogelijkheid van beschuldiging achteraf zou stress en wantrouwen veroorzaken tussen seksuele partners. De toekomst zal leren of dergelijke vrezen terecht zijn. Vooralsnog is er overigens weinig blijk van valse aangiften op grote schaal, noch van toegenomen wantrouwen tussen seksuele partners. De bewijslast in seksueel geweldszaken blijft echter, tot slot, een even groot probleem als het altijd al was. 'Zijn woord tegen het hare' blijft een mogelijkheid in de rechtszaal. Veel zal afhangen van een goede voorbereiding van de zaak, maar de capaciteit bij politie en justitie schiet overal sterk tekort. In Nederland is die momenteel al verontrustend laag met als gevolg dat vele aangiften onbehandeld op de plank blijven liggen.

Dit jaar wordt in Nederland de aanpassing verwacht van de huidige 'Zedenwetgeving' naar de 'Wet Seksuele Misdrijven'. Er is bij ons niet gekozen voor het expliciete instemmingsvereiste, en dat lijkt mij gezien het voorgaande een goed besluit. Het is wel de bedoeling het dwangvereiste te schrappen en ook dat is goed nieuws, een belangrijke erkenning van het mogelijke 'bevriezen' van slachtoffers. De voorbereiding van de nieuwe wet heeft al bij al behoorlijk veel tijd genomen. Dat illustreert de complexiteit van een goed juridisch kader voor seksueel geweld. Maar de gekozen richting is beslist positief te noemen. Hoe de wet zal gaan werken in de rechtszaal moet nog worden afgewacht maar een aanvullend argument voor wetswijziging is de signaalfunctie ervan, dat seks tegen de wil niet getolereerd wordt en strafbaar is. Daarmee komen we dan, ten langen leste, op het onderwerp preventie.

Effectiviteit van preventieprogramma's

Ik richt me hier vooral op primaire preventie, in het bijzonder educatieve programma's voor jongeren, vaak in schoolse context. Ik baseer me met name op twee reviewartikelen, één van eigen hand (Vanwesenbeeck, 2020b) waarvoor ik een veelheid aan literatuur heb bestudeerd over de effectiviteit van seksuele vorming in brede zin. Het andere (DeGue e.a., 2014), is een systematische review van 140 evaluatiestudies naar de effectiviteit van primaire preventie strategieën specifiek gericht op seksueel geweld.

Wat opvalt bij bestudering van het veld is, om te beginnen, dat het bij de preventie van seksueel geweld vaak om korte psycho-educatie gericht op het bevorderen van kennis of het veranderen van attitudes. Opvallend genoeg wordt seksueel geweld vaak niet of met mondjesmaat in reguliere voorlichtingsprogramma's behandeld. Daar heeft de focus toch erg lang vooral op de preventie van ongewenste zwangerschap en soa gelegen. De meeste interventies zijn dus min of meer *stand-alone*. Dit komt ook omdat docenten en voorlichters het toch vaak heel complexe materie vinden. Ook met de behandeling van gender in het algemeen hebben veel docenten nog problemen. De roep en de intentie tot de inclusie van gender en seksueel geweld in seksuele vorming is groot, maar de praktijk blijft daarbij achter, ook in Nederland. In 2016 heeft het Ministerie van OCW geconstateerd dat het aanbod van seksuele vorming in NL in zijn algemeenheid nog beperkt, veel te hapsnap en te weinig structureel is. Ook in Nederland laat de deskundigheid van docenten nog vaak te wensen over.

Voor de korte *stand-alone* interventies gericht op de preventie van seksueel geweld worden regelmatig wel positieve effecten op kennis en attitudes aangetoond. In de review van DeGue en collega's laten grofweg twee op drie studies positieve effecten zien op kennis en vaardigheden zoals communicatie tussen seksuele partners. Ongeveer één op drie laat positieve effecten zien op attitudes zoals vermindering van verkrachttingsmythen. Langerdurende interventies laten stevast positievere uitkomsten zien. Kijken we echter naar veranderingen in feitelijk gedrag en op de langere termijn, bijvoorbeeld langer dan een jaar, dan is het beeld minder rooskleurig. Van de 136 interventies blijken er dan slechts drie (2,2%) onverkort effectief op zogenaamd 'harde uitkomsten' bij lange-termijn follow-up (bijvoorbeeld zelfrapportage van victimisatie of agressie of het aantal aangiften). Verontrustend is verder dat het zelfs vaker voorkomt dat een interventie negatieve effecten heeft, dus bijvoorbeeld de incidentie van agressief gedrag doet toenemen. In één op drie studies zijn de resultaten gemengd.

Van belang is hier de constatering dat het verre van gemakkelijk is om seksuele agressie positief te beïnvloeden via een enkele interventie. En dat we zelfs moeten uitkijken geen negatieve effecten te sorteren. Bij interventies die condoomgebruik moeten be-

vorderen zien we ook wel dat een deel van de studiegroep juist handiger wordt in het vermijden van het condoom. En bij de evaluatie van gendergerelateerde seksuele vorming blijken docenten en voorlichters niet zelden stereotypen over gender eerder te bevestigen dan te ontcrachten. Zoals gezegd, als *negative consent* centraal wordt gesteld, worden elementen van het standaard script alleen maar bevestigd: de zogenaamd onbeheersbare drift van mannen, de verplichting tot begrenzing door meisjes en de afwezigheid van verlangen bij meisjes. Ook in Nederland is lang vrijwel uitsluitend ingezet op de weerbaarheid bij meisjes. En die is onmiskenbaar van belang, maar het is niet genoeg om seksueel geweld de wereld uit te helpen.

Eisen aan preventie

Uit bovenstaande blijkt dat de preventie van seksueel geweld vele valkuilen kent. Wat zegt de literatuur over goede preventie, over goede seksuele voorlichting die ook effectief kan zijn in de preventie van seksueel geweld?

Om te beginnen moet de inhoud daarvan omvattend zijn. Ik ga hier geen lijsten onderwerpen aanreiken (zie daarvoor Vanwesenbeeck, 2020b) maar idealiter richten interventies zich op attitudes, op vaardigheden én op gedrag. Verder dienen ze ook contextuele factoren te behandelen en vooral gedegen aandacht aan gender en macht te geven. Over het algemeen wordt nu een *rights-based empowerment approach* geprefereerd boven de meer traditionele gezondheidsbenadering. Verder is goede timing van belang en moeten interventies niet te lang of te kort zijn. Ook moeten ze goed aansluiten bij specifieke sociaal-culturele context en zijn ze bij voorkeur gericht op de ontwikkeling van positieve, ethische relaties, bijvoorbeeld over de voordelen van empathie en verbondenheid boven zoveel mogelijk seksuele veroveringen op je cv krijgen.

Maar belangrijker dan de inhoud is wellicht de manier waarop. De gehanteerde educatieve methode is van cruciaal belang. Ten eerste is het goed als die gevarieerd is, bijvoorbeeld niet alleen doceren maar ook interactieve vaardigheden oefenen. Verder is een leerlinggerichte benadering wenselijk, de doelgroep moet centraal staan, in al haar diversiteit. Het moet niet alleen om kennisvergroting en gedragsverandering gaan, maar leerlingen zouden kritisch moeten leren denken over zichzelf en de wereld en over de invloed van beleid, commercie en media op wat we willen denken en doen in seks. Als paal boven water staat dat docenten goed getraind en goed gecoacht moeten worden om een dergelijk proces te kunnen begeleiden. Erg genoeg staan deze eisen vaak haaks op wat in de docentenopleiding wordt geleerd.

In de literatuur wordt verder gepleit om niet te beperken tot de primaire doelgroep zelf, maar ook de omgeving, peers, familie en de buurt te betrekken. Dit maakt dat grensoverschrijdend gedrag als breed maatschappelijk probleem wordt geadresseerd en een

sociaalecologische visie wordt ontwikkeld. Het kan bovendien omstandersgedrag stimuleren, een vorm van preventie die veelbelovend lijkt te zijn en waar mensen getraind worden elkaar aan te spreken op seksistische uitingen en laakbaar gedrag.

Tot slot maar wellicht het allerbelangrijkste: primaire educatieve programma's voor jongeren zijn op zich niet genoeg maar moeten geflankeerd worden met een veelheid van omvattende strategieën gericht op uiteenlopende populaties en sferen. Publiekscampagnes, aanpassing van de leefomgeving, en deskundigheidsbevordering bij relevante professionals zijn ook heel hard nodig. Denk hierbij vooral aan professionals in onderwijs en gezondheidszorg, maar ook aan de advocatuur, journalisten, beleidsmakers, sporttrainers, buurtwerkers, et cetera. Seksueel geweldpreventie moet ook duidelijk onderdeel zijn van een bredere genderagenda, waarin ook de financiële onafhankelijkheid en maatschappelijke positie van vrouwen speerpunten zijn. Want er zijn diepliggende verbanden tussen sociaaleconomische verhoudingen en seksueel geweld. Ook structurele, financiële incentives ter bevordering van de capaciteit bij hulpverlening, politie en justitie zijn van groot belang. Verandering van de wet is van belang, maar zonder uitbreiding van de capaciteit om aangiften in behandeling te nemen en daders te vervolgen en bestraffen, is het een dode letter.

En dat is, zo is mijn punt in deze lezing, wat mij betreft het cruciale aspect van effectieve preventie: de noodzaak van een zo divers mogelijk aanpakken van de drivers van seksueel geweld in zoveel mogelijk sferen. Heteronormativiteit speelt in alle sferen en dat maakt van de preventie van seksueel geweld zo'n complexe aangelegenheid. Seksueel geweld is meervoudig verankerd. Het goede nieuws is dat daarmee ook de preventie ervan op vele manieren aangepakt kan worden. Overal en continu zijn er mogelijkheden om stereotypen ter discussie te stellen, bewustzijn te vergroten en een meer gelijkwaardige seksualiteit te ondersteunen en vorm te geven, kortom to undo heteronormativity.

Besluit

Ik heb betoogd dat seksueel geweld uitermate complex sociaal gedrag is dat sterk gelieerd is aan een vigerend een dwingend heteronormatief kader. Er is op vele manieren sprake van glijdende schalen en grijze gebieden. Tegelijkertijd is seksueel geweld veelvoudig verankerd. Dat maakt dat ook de bestrijding ervan multicomponent en multilevel dient te zijn. Het zal een onmisbaar en onmiskenbaar onderdeel moeten zijn van een bredere genderagenda. Ik heb ook laten zien dat de bestrijding, zeker ook de preventie, van seksueel geweld vele valkuilen kent. We dienen ervoor te waken om niet alle seks verdacht te maken en, vooral, om genderstereotypering niet te versterken in plaats van af te zwakken. Eén van de grootste uitdagingen van seksuele vorming en de bestrijding van seksueel geweld is om de noodzakelijke gendersensitiviteit niet te laten omslaan

in het (onbewust) recyclen van stereotype beelden en de dubbele moraal.

Het goede nieuws bij de complexiteit en meervoudige verankering van seksueel geweld is dat er ook vele aangrijpingspunten zijn om de situatie ten goede te wenden. En er is, zij het relatief recent, beslist ook voortuitgang geboekt bij de bestrijding van seksueel geweld. Wetenschappelijke kennis, wettelijk kader, educatieve systemen, opvang en gezondheidszorg, activisme en de publieke opinie: alle laten ze voortuitgang zien. Tegelijkertijd is overduidelijk dat we er nog lang niet zijn. Seksueel geweld is één van die maatschappelijke terreinen waarop nog een bijna niet te overziene hoeveelheid werk aan de winkel is!

Literatuur

- DeGue, S., Valle, L.A., Holt, M.K., Massetti, G.M., Matjasko, J.L., & Tharp, A.T. (2014). A systematic review of primary prevention strategies for sexual violence perpetration. *Aggression and Violent Behavior, 19*, 346-362.
- Eshuis, J. (2020). Dertig jaar evolutionair psychologisch perspectief op seksualiteit. *Tijdschrift voor Seksuologie, 44*, 181-197.
- Fine, M. (1988). Sexuality, schooling, and adolescent females: The missing discourse of desire. *Harvard Educational Review, 58*, 29-54.
- Gunnarsson, L. (2018). "Excuse Me, But Are You Raping Me Now?" Discourse and Experience in (the Grey Areas of) Sexual Violence. *NORA - Nordic Journal of Feminist and Gender Research, 26*, 4-18.
- Kipnis, L. (2017). *Unwanted Advances: Sexual Paranoia Comes to Campus*. Harper.
- Lee, J.C.H. (2011). *Policing Sexuality: Sex, Society and the State*. London/ New York, Zed Books.
- van Lunsen, R. en Laan, E. (2017). *Seks! Een leven lang leren*. Amsterdam: Prometheus.
- Manne, K. (2020). *Entitled. How male privilege hurts women*. New York: Crown.
- Vanwesenbeeck, I. (1999). Zin en onzin van een evolutionair psychologisch perspectief op gender en seks. *Psychologie en Maatschappij, 86*, 44-56.
- Vanwesenbeeck, I. (2011). 'Gender doen' in seks en sekswetenschap. *Tijdschrift voor Seksuologie, 35*, 142-153.
- Vanwesenbeeck, I. (2016). Pornografie-onderzoek in verleden, heden en toekomst. *Tijdschrift voor Seksuologie, 40(3)*, 123-127.
- Vanwesenbeeck, I. (2018). Jongeren, sociale media en seksualiteit: een literatuurbeschuiving. *Tijdschrift voor Seksuologie, 42(1)*, 14-24.
- Vanwesenbeeck, I. (2020a). Sociale perspectieven op gender en seks: verworvenheden en uitdagingen. *Tijdschrift voor Seksuologie, 44*, 58-67.
- Vanwesenbeeck, I. (2020b). Comprehensive sexuality education. In *Oxford Research Encyclopedia of Global Public Health*. Oxford University Press. doi: <http://dx.doi.org/10.1093/acrefore/9780190632366.013.205>
- Vanwesenbeeck, I., Cense, M., van Reeuwijk, M., Westeneng, J. (in review). Understanding sexual agency. Implications for sexual health programming. *Sexuality Research and Social Policy*.